

Тернопільський національний економічний університет
Факультет економіки та управління
Кафедра економічної теорії

Міждисциплінарна курсова робота
з «економічної теорії»
на тему:
**«РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В
ЕКОНОМІЧНОМУ ЗРОСТАННІ»**

Студента 2 курсу 1 групи
напряму підготовки економіка промислового підприємства
Зими Андрія

Керівник: к.е.н., старший
викладач Чирак І.М.

Національна шкала
Кількість балів
Оцінка ECTS

Члени комісії

(підпис, прізвище та ініціали)

(підпис, прізвище та ініціали)

(підпис, прізвище та ініціали)

м. Тернопіль-2016 р.

План

Вступ

Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження інтелектуального капіталу

Розділ 2. Специфіка економічних відносин у сфері інтелектуального виробництва та вплив інтелектуального капіталу на розвиток економіки

Розділ 3. Перспективи розвитку інтелектуального капіталу та його вплив на стає економічне зростання національної економіки

Висновки

Список використаних джерел

Вступ

Актуальність теми дослідження. Традиційно економічні категорії і закони були і є проявом причинно-наслідкових закономірностей у пануючих суспільно-виробничих відносинах. Як самі виробничі відносини, так і поняття, і знання мали матеріальний характер. Інтелектуальний капітал, як це випливає із самої назви, має нематеріальний характер. Тут постають серйозні методологічні проблеми про співвідношення матеріального і нематеріального, інтелектуального і традиційного капіталу. Необхідно дослідити вплив інтелектуального капіталу на розвиток економіки. Важливим для практики є виявлення шляхів та методів використання інтелектуального капіталу в господарській практиці.

Дослідженню інтелектуального капіталу та його впливу на економіко-суспільний розвиток, особливо останнім часом, приділяється значна увага як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Помітний внесок в розробку наукового пізнання та практичного застосування результатів дослідження інтелектуальної діяльності набули у ХХ столітті завдяки працям Г. Беккера, Д. Белла, М. Блауга, Дж. Гелбрейта, Е. Денісона, П. Дракера, В. Іноземцева, М. Кастельса, Б. Леонтєва та інших.

Чималий внесок у розвиток світового наукового знання у сфері досліджень інтелектуального капіталу зробили й українські вчені такі як: Ю. Амосов, В. Базилевич, Д. Богиня, О. Бутнік-Сіверський, М. Вороніна, Н. Гавкалова, О. Грішнова, В. Гринькова, В. Геєць, П. Єщенко, О. Комяков, О. Кендюхов, В. Куценко, О. Морозов, Ю. Пахомов, В. Сизоненко, О. Стрижак, В. Мандибура, А. Чухно, І. Яремко та інші.

Проте досі зміст поняття інтелектуального капіталу продовжує розвиватися, що потребує наукового узагальнення й систематизації існуючих вже положень та подальшої розробки теоретичних аспектів особливостей формування, розвитку та застосування його в Україні. Україна знаходиться на індустріальній стадії розвитку. Однак, з огляду на зовнішньополітичний вектор входження нашої держави в Європейський Союз, актуальною є проблема

використання надбань постіндустріального суспільства з урахуванням досвіду вітчизняної трансформаційної економіки. Успішне реформування вітчизняної економіки вирішальною мірою залежить не лише від ринкових перетворень, а й найширшого залучення та використання нових ресурсів, притаманних постіндустріальному суспільству. Тому вибір теми цієї випускної роботи обумовлено потребою у дослідженні шляхів ефективного використання в розвитку економіки інтелектуального капіталу, в системі підготовки фахівців нової формації завдяки відповідній модернізації системи освітньої діяльності. Важливо розкрити теоретико-методологічні основи пізнання цього поняття, його природу і структуру, місце і роль у прогресі економіки і суспільства.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є визначення особливостей становлення і функціонування інтелектуального капіталу та його впливу на розвиток економіки.

Виходячи з мети дослідження, виконували такі **завдання**:

- дослідити еволюцію поглядів на сутність інтелектуального капіталу;
 - визначити економічний зміст поняття “інтелектуальний капітал”;
 - дослідити роль інформації та знань у розвитку сучасного господарства;
- дослідити зв'язок між поширенням творчості та інтелектуалізацією праці;
- проаналізувати роль та вплив інтелектуального капіталу на економічний розвиток країни;
 - визначити перспективні шляхи розвитку та використання інтелектуального капіталу в побудові економіки України.

Об'єктом дослідження виступають суспільно-економічні відносини, які виникають у процесі становлення, функціонування і розвитку інтелектуального капіталу.

Предметом дослідження виступають суспільно-економічні процеси формування та розвитку інтелектуального капіталу.

Структура дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

З розвитком інформаційного постіндустріального суспільства в економічній науці з'явилося нове поняття – “інтелектуальний капітал”. Інтелектуальний капітал – є новим й водночас складним поняттям, що породжує суттєві відмінності в трактуванні його економістами.

На жаль, сьогодні існують досить суперечливі висловлювання та трактування науковців з приводу розуміння сутності інтелектуального капіталу. З одного боку ситуацію можна пояснити новизною даної проблематики та змінами в сутності суспільно-економічного розвитку останніх десятиліть. Проте, з іншого боку, неможливо не помітити глибину та системність трансформацій на сучасному етапі, що вимагає від нас комплексного аналізу розвитку еволюції економічних відносин та місця і ролі людини у виробництві.

Інтелектуальний капітал, як самостійне поняття в економічній теорії та практиці з'явилося не так давно – наприкінці ХХ століття. Проте, вже сьогодні досить активно використовується економістами в обґрунтуванні суспільно-економічних процесів сучасності.

А. Чухно зазначає, що “...до розкриття цієї категорії вчені йшли, починаючи з аналізу певних часткових рис, що врешті решт привело до більш широких теоретичних узагальнень, які набагато повніше розкривають зміст інтелектуального капіталу” [23, с. 356 - 357].

Перші спроби визначити сутність інтелектуального капіталу припадають на 60 роки ХХ ст. М. Фрідмен, досліджуючи дану категорію, визначив джерело, специфіку руху, структуру та особливості інтелектуального капіталу, але комплексного уявлення щодо сутності даного поняття сформовано так і не було [28, с. 115 - 144].

Значний вклад у розвиток та уточнення концепції інтелектуального капіталу належить дослідникам Л. Прусаку, І. Роосу, П. Саллівану, Т. Стюарту, Е. Тоффлеру, А. Чухно, В. Базилевичу, В. Сизоненку, О. Морозоу, І. Яремко та іншим.

Аналізуючи підходи дослідників, можна сказати, що в науковій літературі, на сьогодні, існує досить велика кількість підходів щодо визначення сутності інтелектуального капіталу. Так, скажімо, Е. Брукінг ототожнює інтелектуальний капітал з нематеріальними активами, зазначаючи, при цьому, що без цих активів компанія в сучасних умовах існувати не може. Очевидно, автор мав на увазі знання, якими володіють працівники компанії, проте з даного визначення цього стверджувати не можна. А тому нам досить важко погодитись з таким розумінням сутності інтелектуального капіталу.

Дж. С. Міль в "Принципах політичної економії" (1848 р.) зазначає, що капітал це увесь "...раніше накопичений запас продуктів минулої праці". "...різниця між капіталом і не капіталом", – продовжує автор – "...полягає не в різноманітності товарів, а в намаганні капіталіста використати їх так, а не по-іншому" [15, с. 151].

Економічна наука класичного періоду (А. Сміт, Ж.Б. Сей, У. Петті) значну увагу приділяла дослідженню категорії "капітал". Вчені розуміли природу капіталу, складність та важливість даної категорії, але з об'єктивних причин так і не змогли чітко визначити його елементи. Схожих поглядів притримується і К. Маркс, зазначаючи, що "збереження робочого часу, тобто часу для того повного розвитку індивіда, яке само, в свою чергу, як величезна продуктивна сила впливає на продуктивну силу праці. З точки зору безпосереднього процесу виробництва це збереження робочого часу можна розглядати як виробництво основного капіталу, причому чим основним капіталом є людина" [26, с. 387–388].

В умовах науково-технологічної революції другої половини ХХ ст. відбулися глибокі зміни в структурі продуктивних сил, якісно змінився характер праці, умови і чинники високої ефективності економічної діяльності. Постійно зростає роль людського та особистого фактора у виробництві, а разом з тим й інтелектуальної діяльності. Увага науковців була спрямована на проблеми створення умов для формування і більш продуктивного використання якісно нової робочої сили. Зі збільшенням ролі науково-технологічного

прогресу в економічному зростанні змінилося відношення західних економістів неокласиків до проблем відтворення робочої сили, її характеристик [12].

У 60–70 рр. ХХ ст. у межах інституціонального напрямку розвитку економічної науки у праці Дж. Гелбрейта “Нове індустріальне суспільство” (1967 р.) встановлюється взаємозв’язок між соціумом та матеріальним виразом його існування, що автор називає техноструктурою корпорації. Дж. Гелбрейт пише, що техноструктура “...охоплює всіх, хто володіє спеціальними знаннями, вміннями чи досвідом колективного прийняття рішень”, на його думку, – це “...сукупність учених, інженерів і техніків, спеціалістів по реалізації, рекламі і торгових операціях” [4, с. 113].

У середині ХХ ст. формується новий напрям економічної науки – теорія інформаційного або постіндустріального суспільства (Д. Белл, М. Кастельс, П. Дракер, Е. Тоффлер, В. Іноземцев). У працях дослідників зароджуються погляди на людину, на її розум, інтелект, вміння, навички, досвід, як на головні рушійні сили суспільного розвитку. Нові погляди, вбираючи досягнення всіх наукових напрямів економічної науки, вибудовують нову систему цінностей, у центрі яких є людина з її потребами, яка шляхом використання технології задовольняє свої потреби.

Як бачимо, теорія інтелектуального капіталу спирається на досить значний масив знань та поглядів класичної, історичної, інституціональної шкіл економічної науки. Проте в часи індустріального виробництва виявлялись лише окремі риси людського та інтелектуального капіталу, і лише з настанням нових умов, виникли підходи до людини, її розуму, інтелекту як дієвого фактора виробництва. Це в свою чергу дозволяє говорити нам про те, що це були лише перші зачатки тих соціально-економічних змін, які ми спостерігаємо сьогодні.

Джерела економічного розвитку завжди були об’єктом досліджень науковців. Економісти намагалися пояснити, чому деякі економічні системи розвивалися швидше, в той час коли інші не так швидко або чому певні країни є заможними, інші ж – ні. Пояснити цю суперечність намагалися теорії економічного зростання.

РОЗДІЛ 2

СПЕЦИФІКА ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ВПЛИВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ

Соціально-економічною основою функціонування економічної системи є відносини власності. Власність в економічному розумінні є історично та логічно визначеною. Як соціально-економічна категорія вона визначається ступенем розвитку продуктивних сил та системою об'єктивно обумовлених, історично мінливих відносин між суб'єктами господарювання в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, в процесі привласнення засобів виробництва та його результатів.

Відносини власності не є сталими. Вони тісно пов'язані з розвитком економіки, оскільки, з одного боку – відображають ступінь розвитку економіки та суспільства, з другого – відповідність форм власності розвитку продуктивних сил є одним із важливих джерел зростання та удосконалення економіки [13].

Вже в умовах індустріального суспільства можна прослідкувати трансформацію відносин власності, яка стала основою для поділу індустріальної епохи на два етапи. Перший – епоха капіталізму вільної конкуренції та існування “класичної” приватної власності. Та другий етап розпочинається з подальшим зростанням концентрації виробництва та капіталу, що обумовило виникнення поряд з приватною власністю корпоративної, тобто суспільно-приватної форми капіталістичної власності.

В умовах інформаційного постіндустріального суспільства змінюється форма та структура таких базових економічних категорій, як власність та капітал. З одного боку прослідковується процес розпилення власності, з іншого – з'являються нові її форми. Становлення та розвиток інтелектуального капіталу, найширше поширення інформації та знань, інформаційних технологій зумовлює появу нового поняття “інтелектуальна власність”.

Передумови до появи інтелектуальної власності з'явилися давно. Ще 1474 року Венеціанський закон містить згадки першого системного підходу в

охороні винаходів у формі патенту, який передбачав виключне право окремої особи, що є першою спробою обмежити суспільні інтереси. У XVI столітті Англія вже мала патентну систему, а законодавчий акт щодо монополій, прийнятий у 1624 році, був першим письмовим законом, який забезпечував надання монопольного права на винахід на обмежений період часу. 1788 року в Сполучених Штатах Америки було прийнято Конституцію, що містила спеціальні положення відносно патентів й охорони винаходів шляхом надання винахідникам виключних прав. Невдовзі, 1791 року патентний закон з'явився у Франції. Протягом кінця XVIII та XIX століття Європа переживає значні зміни, що проявились у бурхливому розвитку міст, будівництва залізниць, поширення інвестицій та капіталу. Події кінця XIX століття, що проявились у широкомасштабній індустріалізації спонукали багато країн до прийняття перших патентних законів про охорону авторських прав [20].

Таким чином, можна стверджувати, що процеси зародження нового суспільства, заснованого на знаннях відбуваються у попередніх індустріальних суспільствах на основі розвитку не лише виробництва матеріальних благ, а й нематеріальних цінностей, що також сприяють збагаченню та застосуванню творчої інтелектуальної праці. Виходячи з цього, завданням держави повинно бути не лише концентрація всіх зусиль на відновлення матеріального виробництва, а й в забезпеченні зростання показників рівня оплати праці у сфері нематеріального виробництва – охорони здоров'я, освіти, науки, зменшення шкідливих умов праці, підвищення її комфортності [8].

Збільшення питомої ваги творчих працівників неодмінно позначається на всьому суспільстві. Утверджуються нові ідеали не тільки економічного розвитку, а й способу життя. Досвід розвинутих країн показує необхідні кроки у забезпеченні поступового переходу України в нове суспільство, суспільство знань. Творча праця та умови в яких вона формується та розвивається відіграють важливу роль процесі формування та розвитку інтелектуального капіталу як основи інформаційного постіндустріального суспільства.

Вартість – одна з ключових категорій ринкового господарства. На базі еквівалентності вартісних відносин стає можливим та розвивається обмін товарів. Вартість – категорія історична, а тому з розвитком господарства змінюються і вартісні відносини. Наприклад, переростання простого товарного виробництва в капіталістичне означало перетворення законів товарного виробництва в закони капіталістичного привласнення. Вартість, в даному випадку, модифікується в ціну виробництва, яка діє за капіталістичного ладу, забезпечуючи середній прибуток на капітал. Ціноутворення на основі вартості доповнюється ціноутворенням на основі капіталізації доходу. Якщо ціна виробництва утворюється додаванням до витрат виробництва середнього прибутку, то капіталізація доходу визначається множенням номінальної вартості на розмір фактичного доходу у відсотках і діленням цієї суми на існуючий відсоток [25, с. 314].

Ще більш глибоку у вартісних відносинах відбулися в умовах переходу до інформаційного постіндустріального суспільства. Оскільки для нового суспільства характерним є утвердження інтелектуальної творчої праці, що підриває ринкові, перш за все вартісні відносини. Адже творча праця носить, як правило, індивідуальний характер. Тому її не можна усереднити. Крім того, вона реалізується в якісних характеристиках створюваних речей чи послуг. Це свідчить про те, що їх ціна визначається не вартістю, а корисністю речі, не матеріальними затратами, а втіленими в них здібностями творця, його талантом.

Варто відмітити, що ці процеси не нові, вони мали місце і в індустріальному суспільстві, але вони були обмежені і виявлялись лише у сфері мистецтва. Наприклад “...стоять поряд дві художні картини, виконані на одному і тому ж матеріалі, однаково якісними фарбами, оздоблені привабливими рамками. Але одна виконана талановитим художником, а друга – посередністю. Перша коштує в багато разів більше, ніж друга. Чи можна з допомогою обчислення витрат визначити вартість цих картин: ні, не можна, оскільки в даному випадку враховується корисність картини, її суспільно-

естетичне значення” [25, с. 315]. Цей простий приклад підтверджує той факт, що визначення вартості товару виготовленого з допомогою творчої праці за допомогою витрат виробництва стає неможливим, оскільки в даному випадку, витрати матеріалу та фарби однакові, проте ціна товарів є різною. Постіндустріальне суспільство базується на поширенні творчої праці, проникненні її в увесь спектр виробничих відносин. Проявом цього процесу є зростання ролі та значення сфери послуг в економіці європейських країн. А виходячи з цього, зміни співвідношення між матеріальним та нематеріальним виробництвом на користь останнього.

Переважання товарів сфери послуг та нематеріального виробництва вносить суттєві зміни у всю систему суспільних відносин. Ці процеси є проявляються не лише у виникненні якісно нових змін у співвідношенні факторів виробництва, а й глибоких змін у самому процесі праці, її характері та мотивації. Оскільки послуга задовольняє потребу не лише в матеріальних, а й в нематеріальних благах та цінностях, а останні, в свою чергу мають суттєві якісні та кількісні відмінності від матеріальних. Якщо раніше рідкість та обмеженість матеріальних ресурсів потребувала визначення їх вартості, що створило можливість обміну товарами на цій основі, то за нових умов, інформація та знання – як нові виробничі ресурси усувають цю залежність. Крім того, виробництво та споживання нематеріальних благ набуває все більш індивідуалізованого характеру.

Індустріальне суспільство обмеженістю товарів обумовило потребу у використанні еквівалентності в обміні ними. Еквівалентність відносин стала дієвим механізмом у регулюванні економіки, її розвитку. В умовах же нового постіндустріального суспільства ключову роль починає відігравати не вартість, а споживна вартість, корисність послугу чи товару. Індивідуалізація виробництва в новому суспільстві, орієнтація його на потребу конкретної людини, на розвиток її здібностей та особистості заперечує можливість визначення вартості даної послуги чи товару.

В той же час, втрата вартістю регулюючої сили не означає, що зникають разом з нею ціна, гроші та грошове вираження економічних процесів. Звичайно ні, вони формуються на основі іншої характеристики товару, яка виявляється більш важливою в умовах постіндустріального суспільства – споживної вартості, корисності товару чи послуги [25, с. 318].

Внаслідок зростання ролі нематеріального виробництва виникає необхідність у врахуванні нематеріальних чинників та ресурсів, що приймають участь у виробничому процесі. Це можливо зробити завдяки наступним діям:

- документально підтверджувати довгострокові майнові права за допомогою їх обліку на балансі підприємства, а отже, створювати відповідні фонди амортизаційних відрахувань. Розрахунки показують, що з урахуванням вартості інтелектуальної власності амортизаційні відрахування в Україні за цінами 1995 року могли б становити 10% вартості основних засобів підприємств;

- отримувати додаткові прибутки від передачі прав на використання об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ), а також забезпечувати обґрунтоване регулювання цін на інноваційну продукцію підприємства;

- виплачувати фізичним особам авторські винагороди, обминаючи фонд заробітної плати, з віднесенням витрат, а виплату авторської винагороди на статтю вартості продукції “Інші витрати”, тобто без обмеження розмірів виплат і без традиційних відрахувань до страхових та інших фондів.

Крім того, інтелектуальну власність можна вносити до статутного капіталу замість майна, грошей та інших матеріальних цінностей. Це дозволить:

- сформувати значний за розмірами статутний капітал без відволікання коштів і забезпечити доступ до банківських кредитів та інвестицій, використовуючи інтелектуальну власність, як об'єкт застави нарівні з іншими видами майна;

- амортизувати інтелектуальну власність у статутному капіталі і замінити її реальними коштами, включаючи амортизаційні відрахування на собівартість продукції, тобто капіталізувати інтелектуальну власність;

- авторам і підприємцям власникам інтелектуальних продуктів стати засновниками під час організації дочірніх і самостійних фірм без відволікання коштів.

Проте більшість економістів сходяться на думці про те, що вартість інтелектуальних творчих продуктів повинна залежати від процесу визначення корисності результату дії інтелектуального продукту і прирівняних до нього індивідуальної вартості в грошовому виразі. Дана позиція базується на тому, що результат дії інтелектуального продукту (позитивний чи негативний) передбачається науково обґрунтованою думкою експерта. Потрібно відмітити, що принципи визначення ринкової вартості інтелектуального товару знайшли своє відображення в Міжнародних стандартах оцінки майна (МСО). Під ринковою вартістю вважається найбільш ймовірна ціна, по якій даний інтелектуальний об'єкт може бути відчужений на відкритому ринку в умовах конкуренції, коли сторони угоди діють розумно, володіють усією необхідною інформацією, а на величину ціни не впливають будь-які надзвичайні обставини.

Цікаво, що такий підхід по різному проявивсь у різних країнах. Так, скажімо, американські стандарти використовують поняття “справедлива ринкова вартість”, в той час британські – “вартість відкритого ринку”. Як бачимо, навіть на рівні термінології існують відмінності. Крім того, практики використовують поняття “інвестиційної”, “балансової”, “оподаткованої” та “ліквідаційної” вартості інтелектуального продукту.

Зважаючи на суб'єктивізацію нового господарства, існують спроби визначення вартості інтелектуального товару шляхом аналізу принципів, що базуються на очікуваннях покупця, продавця, їх ринкової взаємодії, ефективності використання. Внаслідок цього використовуються принцип корисності, заміщення, передбачення, відшкодування, залежності, відповідності між попитом і пропозицією, конкуренції, зміни вартості.

Зазначене припущення підтверджує динаміка інвестицій у інтелектуальний капітал у розвинутих країнах (рис. 2.1). Як бачимо з рисунку, в 2014 р. у США відбулось зменшення рівня інвестицій в інтелектуальний

капітал, Японії – незначне зростання. Лише у Європейському Союзі зростання є суттєвим – близько 5%. У той же час, в розрізі по країнах-членах ЄС поширеною є ситуація скорочення інвестування в інтелектуальний капітал [27, с. 20]. Проте, незважаючи на нестійку динаміку зростання інвестицій у інтелектуальний капітал, в усіх розвинутих країнах спостерігається позитивна динаміка зростання його вартості (рис. 2.2).

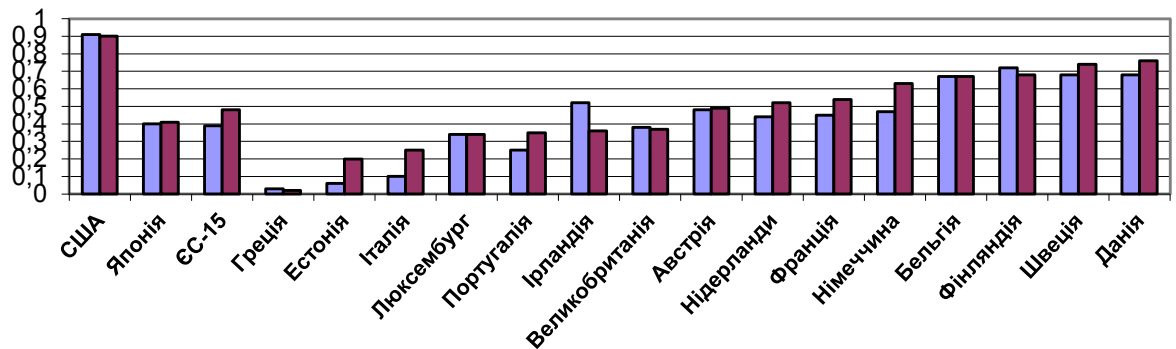

Рис. 2.1. Динаміка інвестицій в інтелектуальний капітал у розвинутих країнах за період 2013–2014 рр. [27, с. 20]

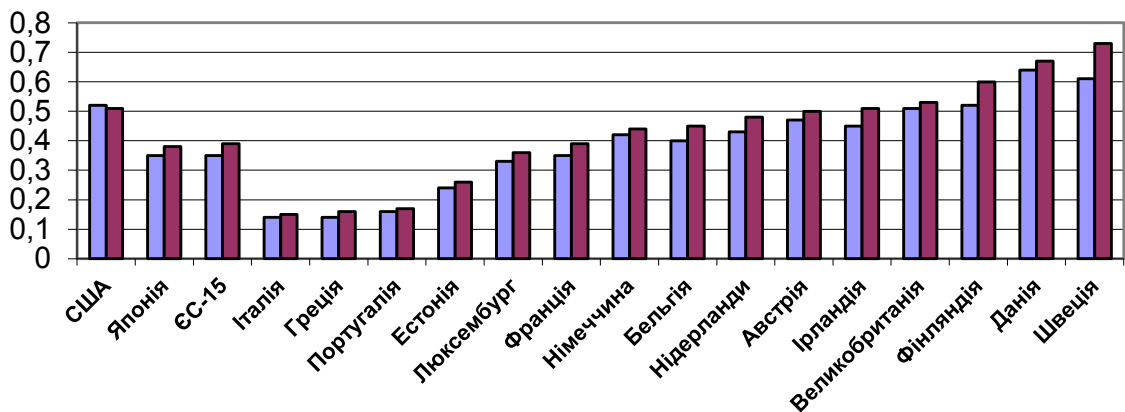

Рис. 2.2. Динаміка зростання вартості інтелектуального капіталу в розвинутих країнах за період 2013–2014 рр. [27, с. 21]

Виключенням є лише США, де відбулось незначне скорочення вартості сукупної величини інтелектуального капіталу [27, с. 21]. Таку ситуацію по США, і частково по інших країнах, можна пояснити концентрацією фінансових та інтелектуальних ресурсів у найновіших галузях досліджень, які на сьогодні ще не готові до практичного використання та отримання доходу, але мають найближчу таку перспективу, про що ми будемо говорити нижче.

Аналіз величини інвестицій в інтелектуальний капітал, а також вартості даного фактора та ВВП на душу населення не дозволяє виявити кореляцію між цими показниками (рис. 2.3, 2.4) [27, С. 22 – 23].

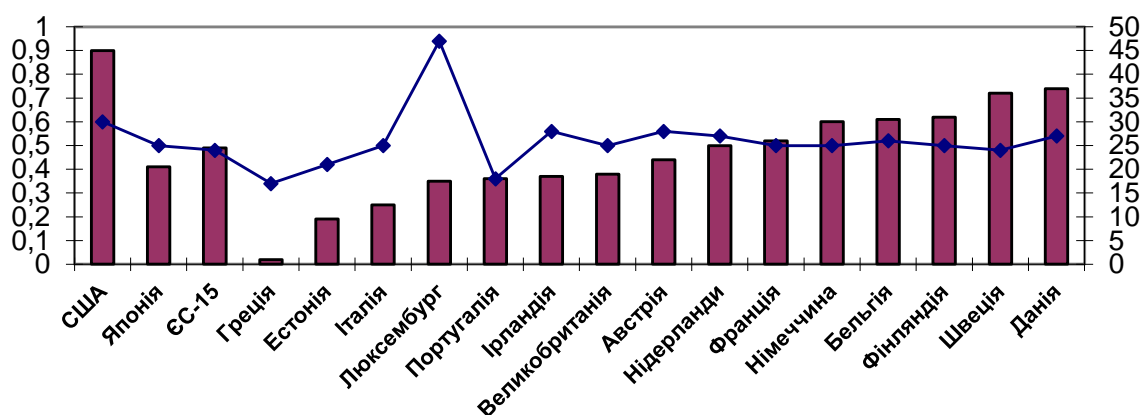

Рис. 2.3. Взаємозв'язок між величиною інвестицій в інтелектуальний капітал та ВВП у розвинутих країнах світу в 2014 році [27, С. 22 – 23]

Проте, вищі показники інвестицій в інтелектуальний капітал та вартість даного ресурсу, корелюють з динамікою зростання ВВП на душу населення [1]. У таких країнах як Італія, Греція, Португалія, Люксембург показники вартості інтелектуального капіталу та величини інвестицій у даний ресурс є низькими в порівнянні з іншими розвиненими країнами (рис. 2.3, 2.4). Зростання ВВП на душу населення у цих країнах є незначним, а іноді навіть від'ємним. У той час коли в інших країнах показники вартості інтелектуального капіталу та величини інвестицій є значно вищими, як результат – знано кращі показники зростання ВВП на душу населення.

Вищенаведені дані дозволяють зробити наступні висновки. По-перше, у розвинутих країнах світу спостерігається процес сповільнення інвестування у матеріально-технічну складову інтелектуального капіталу (комп'ютери, мережі, Інтернет), зважаючи на те, що рівень забезпеченості інтелектуальною технологією наближається до оптимального.

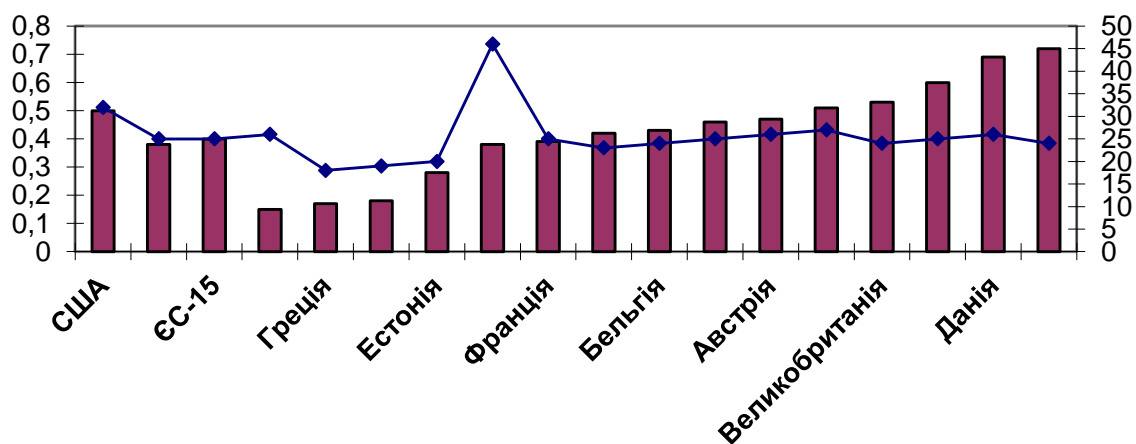

Рис. 2.4. Взаємозв'язок величини вартості інтелектуального капіталу та ВВП у розвинутих країнах у 2014 році [27, С. 22 – 23]

Варто відмітити, що незважаючи на переважання людського капіталу над іншими його формами, структура національного багатства країни, на жаль, не відповідає вимогам часу і досить значно різниться зі структурами національних багатств розвинутих країн

Таблиця 2.1

Національне багатство України у 2014 році [11, с. 190]

Складові елементи	Оцінка, млрд. грн.	Структура, %
Реальний капітал	1368785,0	14,5
Людський капітал	4628084,0	48,9
Природний капітал	3459000,0	36,6
Національне багатство	9455869,2	100,0

Крім низької частки людського капіталу в Україні досить велика частка природного капіталу, яка становить 34–36%. У той час коли в розвинутих країнах ця цифра складає близько 20%. З іншого боку, зростання частки людського капіталу має досить непогані перспективи, оскільки, як нами було доведено вище, нематеріальні форми капіталу зростають лише в кількісному відношенні, а не в якісному. Тому інвестування в освіту, науку, охорону здоров'я створить гарні передумови для зростання не лише людського капіталу, а й інших форм капіталу, зокрема фінансового та реального. Історичний досвід переконливо доводить на прикладі розвинених країн, що якнайширше залучення у виробництво людей з вищою освітою і значні доплати за освіту, особливо вищу, не лише прискорювали економічний розвиток, але й забезпечували перемогу в конкурентній боротьбі. У більшості країн, які входять до Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), за останні 15 років зростання доданої вартості в галузях, що базуються на знаннях, у середньому становило 3 %, що стабільно переважало темпи загального економічного зростання в традиційних галузях, яке не перевищувало 2,3 %. Тому частка галузей, що базуються на знаннях у сукупній доданій вартості закономірно збільшилась в Німеччині з 51 до 60 %, у Великобританії з 45 до 51 %, у Фінляндії – з 34 до 42 %.

Ні земля, ні капітал, ні природні ресурси не змогли зрівнятися з інформацією та знаннями за їх впливом на суспільно-економічний розвиток. Країни, що визначили їх власними пріоритетами досягли надзвичайно високих результатів. Якщо індустриальні технології на одну вкладену гривню дають 5 коп. прибутку, то інформаційно-інтелектуальні – до 10 грн. Видобування нафти чи вугілля, виробництво металу чи електроенергії це величезні витрати і низька рентабельність виробництва. У той же час виробництво інтелектуального продукту – це праця висококваліфікованих працівників, досить висока її оплата, але ціна цього продукту робить їхню діяльність багатократно прибутковішою. Це дає змогу зробити висновок про те, що ресурси, пов'язані з людиною її працею, стають найпотужнішим джерелом розвитку та суспільно-

економічного прогресу. Результати наших досліджень, а також фахівців Світового банку дають можливість зробити висновок, що ключове місце у національному багатстві належить саме людським інтелектуальним ресурсам.

Виходячи з даних фактів, можна сказати, що інтелектуальний капітал виступає головним ресурсом у формуванні доданої вартості у новій економіці. Результати інтелектуальної творчої діяльності – інтелектуальні продукти набувають форми інтелектуальної власності. Інтелектуальна власність виступає водночас і новою формою багатства і найбільшою за об'ємом по відношенню до інших форм. Щорічне зростання якої становить близько 1,6 трлн. дол. В розвинутих країнах світу тільки реалізація авторських прав дає від 4 до 7% всього ВВП [22, с. 91].

Більше того, вже сьогодні близько 60% зростання національного доходу визначається зростанням знань та освіченості суспільства. Американські вчені підраховали величину ВВП, що виробляється працівниками, які мають освітній ценз в 10,5, 12,5 та 14 років. Виявилось, що саме третя група створює більше половини ВВП.

Варто відмітити, що тенденція зростання людського капіталу є характерною не лише для розвинутих країн. Така ситуація простежується з різними відхиленнями по всіх регіонах світу, у переважній більшості країн. Так, людський капітал забезпечує більшу частку в накопиченні багатства країн світу. В середньому по світу цей показник становить 66%. Мінімальні значення інтелектуальних ресурсів спостерігається на Середньому Сході – 38%, Східній Європі – 49%. Досить високі показники накопичення нематеріальних ресурсів у Західній Африці – 60% та в Центральній Америці – 79%. В Західній Європі, Східній Азії та Північній Америці накопичення інтелектуального потенціалу становить близько 75% сукупної величини національного багатства (табл. 2.3).

Закономірною є ситуація коли найбільші об'єми людського капіталу спостерігаються саме в розвинутих країнах. Оскільки саме вони інвестують найбільше коштів в розвиток тих сфер життєдіяльності суспільства, що сприяють формуванню та розвитку інтелектуальної творчої праці.

**Розміри і структура національного багатства за регіонами світу,
дол. на душу населення у % [2, с. 96]**

Регіон	Людські ресурси	Виробничі ресурси	Природні ресурси
Північна Америка	76	19	5
Західна Європа	74	23	3
Середній Схід	38	19	43
Південна Америка	74	17	7
Східна Європа	49	14	37
Північна Африка	68	26	6
Центральна Америка	79	15	6
Західна Азія	76	16	8
Південна Азія	64	19	17

Таким чином, головним фактором виробництва на сучасному етапі стає інтелектуальний капітал, і аж ніяк не матеріальні засоби та блага. Накопичення інформації, знань, досвіду, фізичного здоров'я та духовного комфорту, безпеки та впевненості стають головною умовою створення нових продуктів, винаходів, інновацій, виробництв та технологій, відіграють основну роль у формуванні доданої вартості продуктів сучасної економіки. Варто відмітити і той факт, що на підтримку та розвиток інтелектуального капіталу в світі інвестується близько 15–20 трлн. дол. щорічно [2, с. 96].

Отже, інтелектуальний капітал приймає безпосередню участь у створенні доданої вартості. В міру зростання ролі та значення у виробництві творчої праці, підвищується і частка доданої вартості, яка формується на основі використання інтелектуального капіталу. Стрімке збільшення інвестицій у ті сфери життєдіяльності суспільства, що сприяють до освітнього, культурного та творчого розвитку особистості стимулюють до накопичення об'ємів багатства нематеріального характеру, яке реалізується в людському капіталі. Збільшення частки людського капіталу до інших, матеріальних форм багатства говорить про визначальну роль інтелектуальних ресурсів у створенні додаткової вартості нових товарів і послуг в сучасній економіці.

Зростання ролі інформації та знань у виробничих процесах ставить у пряму залежність економічний прогрес і суспільний розвиток від інтелектуалізації населення. Інтелектуальна діяльність стає необхідною умовою економічного поступу, а інтелектуальний капітал – найважливішим та найціннішим ресурсом задля досягнення цієї мети [24, с. 65–71].

Сьогодні, інтелектуальний капітал є чи не найважливішим ресурсом розвитку економіки, тому його збагачення та відтворення набуває особливого значення. Оскільки якість та величина даного ресурсу залежить у першу чергу від людини, його зростання відбувається лише шляхом задоволення людських потреб. У розвитку людини, поряд із задоволенням матеріальних потреб всезростаючу роль відіграє розвиток освіти, науки, культури. Вони є важливими факторами формування та функціонування національного інтелектуального капіталу як основи вітчизняної системи господарювання інноваційного типу [17, с. 11–13].

Аналіз освітнього рівня населення України свідчить про його зростання. Зростає кількість осіб з розрахунку на 1000 чол. з вищою освітою з 95 до 129 осіб, із середньою – з 285 до 349 осіб. Проте освіта в Україні, на жаль, не є загальнодоступною, відвідуваність навчальних закладів населенням віком 6–17 років становить 78,6%, усього лише 60 – 70% молоді здобуває середню освіту [5, с. 72]. Причинами такого незадовільного стану освітньої сфери можемо виділити декілька:

- недостатнє фінансування галузі, освітні працівники все частіше не виявляють бажання працювати за таку мізерну зарплату, молодь, у свою чергу, не вбачає необхідності у гаянні часу в непридатних (в інфраструктурному та кадровому відношенні) навчальних закладах;
- незадовільне екологічне становище;
- надмірна централізація управління (відсутність механізмів у місцевих адміністраціях бути відповідальними за розвиток освіти в регіонах);
- недостатній контроль якості (відсутність контролю якості не лише знань учнів, а й вчителів) [7, 10].

Отже в Україні наявний потужний інтелектуальний потенціал, проте, на даний час він майже не використовується. Перевагами України є її природний, науковий, освітній, культурний, духовний потенціал. Тому виникає необхідність в перетворенні даного потенціалу в стійку конкурентну перевагу на ринку у якості інтелектуального капіталу, створенні власної моделі його розвитку й підтримки. Концентрація інтелектуальних, фінансових, природних, рекреаційних ресурсів в межах певних організаційних структур, дозволить країні залучитись до значимих наукових досліджень, що проводяться в світі інформаційне поєднання України з глобальним середовищем, створить умови для формування та розвитку сучасного постіндустріального суспільства на основі інтелектуальних ресурсів. Інноваційний тип розвитку національної економіки має базуватись на стимулюванні та розвитку ідей, інновацій, що стали б передумовою впровадженню новітніх технологій, як основи ефективної конкурентоспроможної сучасної економіки.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СТАЛЕ ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Зростання ролі інформації та знань у виробничих процесах ставить у пряму залежність економічний прогрес і суспільний розвиток від інтелектуалізації населення. Інтелектуальна діяльність стає необхідною умовою економічного поступу, а інтелектуальний капітал – найважливішим та найціннішим ресурсом задля досягнення цієї мети [24, с. 65–71].

Сьогодні інтелектуальний капітал є чи не найважливішим ресурсом розвитку економіки, тому його збагачення та відтворення набуває особливого значення. Оскільки якість та величина даного ресурсу залежить у першу чергу від людини, його зростання відбувається лише шляхом задоволення людських потреб. У розвитку людини, поряд із задоволенням матеріальних потреб всезростаючу роль відіграє розвиток освіти, науки, культури. Вони є важливими факторами формування та функціонування національного інтелектуального капіталу як основи вітчизняної системи господарювання інноваційного типу [17, с. 11–13].

Отже в Україні наявний потужний інтелектуальний потенціал, проте, на даний час він майже не використовується. Перевагами України є її природний, науковий, освітній, культурний, духовний потенціал. Тому виникає необхідність в перетворенні даного потенціалу в стійку конкурентну перевагу на ринку у якості інтелектуального капіталу, створенні власної моделі його розвитку й підтримки. Концентрація інтелектуальних, фінансових, природних, рекреаційних ресурсів в межах певних організаційних структур, дозволить країні залучитись до значимих наукових досліджень, що проводяться в світі інформаційне поєднання України з глобальним середовищем, створить умови для формування та розвитку сучасного постіндустріального суспільства на основі інтелектуальних ресурсів. Інноваційний тип розвитку національної економіки має базуватись на стимулюванні та розвитку ідей, інновацій, що

стали б передумовою впровадженню новітніх технологій, як основи ефективної конкурентоспроможної сучасної економіки.

В Україні існують такі основні елементи інноваційної інфраструктури: технопарки, бізнес-інкубатори, інноваційні центри, тобто сукупність взаємопов'язаних, взаємодоповнюваних виробничо-технічних систем, які здатні ефективно та гнучко реалізовувати необхідні в цей момент інновації, засновані на високих виробничих технологіях, потрібних для ефективного здійснення інноваційної діяльності і реалізації інтелектуального капіталу.

У роботі рекомендовано розвивати взаємозв'язки між учасниками інноваційної інфраструктури: науково-дослідних інститутів та університетів; підприємств реального сектора (які формують попит на інновації і технології та створюють конкурентоспроможну продукцію); уряду, який формує політику у сфері науки і технологій, створює підприємницьке середовище для конкуренції і інновацій; сукупності фінансових інститутів і механізмів для фінансування бізнес-проектів на всіх етапах їхньої реалізації від ідеї до впровадження. У цьому контексті варто зазначити, що у високорозвинених країнах світу фінансування на науку та інноваційну діяльність передбачає не менше 3,5% від ВВП.

Проведений аналіз засвідчив, що в Україні зроблено головне для забезпечення гарантованих Конституцією України прав громадян та юридичних осіб на захист прав інтелектуальної власності: створено сучасну нормативно-правову базу в сфері інтелектуальної власності, що в цілому відповідає міжнародним нормам, сформовано дієздатну інфраструктуру для забезпечення державної політики у цій сфері.

Більшість проблем сьогодні виникає у сфері правозастосування, тому удосконалення потребують саме механізми реалізації правових норм щодо забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності¹. Розробка і вдосконалення правових механізмів охорони та захисту прав інтелектуальної власності повинні сприйматися як один з пріоритетів державної політики. По-перше, має бути розроблена та затверджена Кабінетом Міністрів України

комплексна програма розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності. Надзвичайно важливою проблемою сьогодення є створення в Україні сучасного ринку інтелектуальної власності. Треба поступово та послідовно створити систему стимулювання розвитку об'єктів інтелектуальної власності на основі удосконалення системи оподаткування у сфері розробки об'єктів інтелектуальної власності, економічної підтримки у сфері науково–дослідних та проектно–конструкторських робіт з боку держави, активнішого залучення регіонів до створення об'єктів інтелектуальної власності та їх реалізації в інноваційних процесах на виробництві.

Нагальна потреба ефективної охорони інтелектуальної власності для України зумовлюється обраною нею стратегією побудови цивілізованих ринкових відносин, забезпеченням соціальної орієнтації економіки та інноваційного соціально – економічного розвитку, що повинен опиратися насамперед на активізацію власного інтелектуального потенціалу.

Світовий досвід становлення технологічного ринку в США, Японії, Швеції, Тайвані засвідчує, що основним елементом державної політики в розвинених країнах є програми стійкого розвитку і створення техноекополісів і технопаркових структур як інноваційних центрів. Технологічні парки у розвинених країнах основну частину фінансування отримують із державних фондів: у Великобританії вона становить 62% загальних коштів на їхнє утримання, у Німеччині - 78%, у Франції - 74%, у Нідерландах – близько 70%, у Бельгії – майже 100%.

Зарубіжний досвід застосування інноваційної моделі розвитку економіки свідчить, що її невід'ємним елементом є венчурне (ризиковане) підприємництво, яке виконує функцію прискорювача цього процесу. Індустрія венчурного капіталу добре розвинена в Сполучених Штатах Америки, де вона зорієнтована на нові технології і залучає різні типи інвесторів: пенсійні фонди, страхові компанії, а також приватних осіб.

Доцільним для України повинен стати європейський досвід, коли реалізація прав на результати науково-технічної діяльності повинна

здійснюватися через забезпечення інтересів суспільства та національної промисловості у тих випадках, коли на підтримку НДДКР використовуються бюджетні ресурси. Тому законодавчо необхідно визначитися з підтримуваними урядом формами співробітництва між вітчизняною промисловістю і наукою.

Враховуючи зарубіжний досвід стимулювання розвитку інтелектуального капіталу, дисертант доходить висновку, що основоположним принципом реалізації державної науково-технічної політики повинна бути концентрація ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку науки і техніки, організація інноваційної діяльності (розвиток малих інноваційних підприємств), проектування і навчання, державна підтримка нових технологій та НДДКР, застосування знання до організації праці, податкове стимулювання на цілі розвитку юридичним і фізичним особам, кредитування під заставу торговельної марки, розвиток і створення технокополісів і технопаркових структур, інвестування у докорінну реконструкцію виробництва і розвиток нових галузей економіки, підтримка індустрії венчурного капіталу, правова охорона та захист результатів наукових досліджень, які часто є об'єктами інтелектуальної власності.

ВИСНОВКИ

Як висновок зазначимо, що поняття “інтелектуальний капітал” відображає і характеризує докорінну зміну становища людини, із звичайного фактора виробництва людина стає метою, головним засобом і критерієм економічного зростання і цивілізаційного прогресу в цілому. Поява цього поняття є закономірним результатом якісно нового рівня продуктивних сил, глибоких зрушень у структурі суспільного виробництва, становлення інформації і знань як вирішального виробничого фактору. Розвиток інтелектуального капіталу – це послідовне та логічне усунення суперечностей системи “людина – засоби виробництва”, в якій людина виступає не лише з її фізичними, а й розумовими, інтелектуальними можливостями та здібностями, а засоби виробництва під впливом творчого інтелектуального характеру праці набувають характеристик інноваційності.

Поняття інтелектуального капіталу найбільш комплексно та узагальнено відображає нові суспільно-економічні відносини, що відмежовують нову інформаційну постіндустріальну стадію цивілізаційного прогресу від індустріальної. Тобто, інтелектуальний капітал нерозривно пов’язаний з тими соціальними, економічними, духовними відносинами суспільства, що властиві постіндустріальній стадії цивілізаційного прогресу.

З розвитком соціально-економічної організації суспільства, істотною зміною місця і ролі людини у виробництві і суспільстві створюються умови до розвитку та поширенню творчості. Творчість – це така форма діяльності людини, коли вона, будучи втіленням сил природи, реалізує себе, свої можливості та здібності, і одночасно задовольняючи потреби в найвищій формі прояву. Творчість передбачає подолання феномена відчуження людини від засобів виробництва, сприяє перетворенню людини на рівноправного учасника виробничого та суспільного процесу.

Інтелектуальний капітал як економічний фактор приймає безпосередню участь у створення доданої вартості. Вона не залежить від матеріальних затрат виробництва та часу, протягом якого був виготовлений товар чи послуга. Вона

скоріше відображає в грошовій формі, яка використовується для встановлення ціни продукту, який втілює нові знання відповідно до його корисності, спроможності задовольняти потреби на основі високої моди, використання нових технологій, нових матеріалів та інших новітніх знань та інформації. В основі формування доданої вартості лежить процес використання творчої праці, інформації та знань для виробництва продуктів у вигляді винаходів, інновацій, ноу-нау, ідей, технологічних способів та технологій організацій виробництва. Тому основою виробництва стають сукупні витрати знань та творчої праці, тобто інтелектуального капіталу, які досягають у розвинутих країнах 80% і більше вартості товару.

Інтелектуальний потенціал створює передумови до набуття вітчизняної економічної системи тієї динаміки розвитку, що є оптимально можливою для сучасного стану господарства. Перспектива розвитку має базуватись на реалізації найсучасніших технологій, тобто інформаційно-інтелектуальних. Механізмом реалізації цього завдання є концентрація інтелектуальних, природних та фінансових ресурсів з метою логічного і природного їх поєднання. Такий підхід забезпечить оптимізацію розвитку людського потенціалу, залучення новітніх інформаційних та технологічних ресурсів від інших країн, посилить конкурентоспроможність національної економіки та вітчизняних товарів в глобальному середовищі, сприятиме зростанню соціальних стандартів в цілому та добробуту кожного громадянина зокрема.

Щоб вийти на траєкторію сталого економічного розвитку, побудувати відкрите демократичне суспільство з європейським рівнем життя, вже сьогодні треба акумулювати творчі, інтелектуальні сили, виявляти обдаровану молодь, здатну швидко і конструктивно відповідати на вимоги часу і допомагати їй опанувати сучасні знання. Назріла потреба створити якісно новий суспільно-психологічний клімат, який сприяв би соціально-економічним новаціям та більшій самореалізації людини в нашій країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голов С.Ф., Костюченко В.М. Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами: [практичний посібник] / Голов С.Ф., Костюченко В.М. – К.: Лібра, 2004. – 880 с.
2. Данилишин Б., Куценко В. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання / Б. Данилишин, В. Куценко // Економіка України. – 2012. – №1. – С. 71 – 79.
3. Економіка виробничого підприємництва / За ред. Й. М. Петровича. - К.: Знання, 2001.
4. Економіка виробничого підприємства. Навч. посіб. / Й. М. Петрович, І.О. Будіщева, І.Г. Устінова та ін.. За ред. Й.М. Петровича. – 2-ге видання, переробка і доповнення. – К.: Т-во «Заня» , КОО, 2001 – 405с .
5. Економіка підприємств /За ред. Харіва П.С. - Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 449 с.
6. Економіка підприємства: Навч. Посіб. / за ред.. А.В. Шегди – Е45 К.: Знання, 2005. – 431 с.
7. Економіка підприємства: Навч. посіб. /За ред. А. В. Шегди. — К.: Знання-Прес, 2001.
8. Економіка підприємства: Підручник / за аг. Ред.. С.Ф. Покропивного – Вид. 2-ге, перероб. Та доп. – К.: КНЕУ, 2005. – 528 с.
9. Економіка підприємства: пошук шляхів розвитку: Посібник / МАУП. – К.: МАУП, 2005 – 80 с.
10. Звітність емітентів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.smida.gov.ua – Назва з титул. екрана.
11. Звітність емітентів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.stockmarket.gov.ua – Назва з титул. екрана.
12. Каленюк І.С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку / І. С. Каленюк. – К.: ТОВ “Кадри”, 2001. – 326 с.
13. Капіталізація економіки України: наукова доповідь / В.М. Геєць. – К., 2007. – 220 с.

14. Климко С.Г., Пригода В.М., Сизоненко В.О. Людський капітал: світовий досвід і Україна / С.Г. Климко, В.М. Пригода, В.О. Сизоненко. – К., Основа, 2006. – 224 с.

15. Кожекин Г.Я., Сеница Л.М. Организация производства. Учебное пособие. - Минск: ИП "Экоперспектива", 1998.

16. Козловський В. О. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності. Практикум. Навчальний посібник. - Вінниця: ВНТУ, 2000. - 122 с.

17. Козловський В. О. Організація виробництва. Навчальний посібник. Частина 1. Видання 2-е, доповн. і перероб. - Вінниця: ВНТУ, 2005. - 154 с.

18. Козловський В. О., Козловський С. В. Організація виробництва. Практикум. Навчальний посібник. Частина 2. - Вінниця: ВНТУ, 2005. - 168 с.

19. Козловський В. О., Лесько О. Й. Бізнес-планування. Навчальний посібник. - Вінниця: ВНТУ, 2005. - 189 с.

20. Козловський В. О., Погрищук Б. В. Основи підприємництва. Практикум: Навчальний посібник. Видання 5-е, доповн. і перероб. - Тернопіль: ВАТ "Терно-Граф", 2005. - 297 с.

21. Крахмальова Н.А. системний підхід до управління виставковою діяльністю. // Актуальні проблеми економіки, № 5, 2009. – С. 155-160.

22. Макаровська Т. П. Практикум з економіки підприємства. — К., 2006.

23. Малів З.О., Луцький І.М. Економіка підприємства : Навч. посіб , - 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2006 – 580 с.

24. Міжнародні стандарти фінансової звітності / [перекл. з англ. за ред. С.Ф. Голова]. – К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2005. – Т. 1. – 2005. – 1148 с.

25. Національна економіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. І. Мельникова [та ін.] ; Мін. освіти і науки, молоді та спорту України, Національний аерокосмічний університет ім. Н.Е.Жуковського. - 2-ге вид., перероб. та доп. - К. : Центр учбової літератури, 2012. - 247 с.

26. Немцов В.Д., Довгань Л.Є. Стратегічний менеджмент. – К.: ТОВ “УВПК “Екс Об”, 2002. – 595 с.
27. Організація виробництва: Навч. посіб. /В.О. Онищенко, О.В. Редкін, А.С. Старовірець, В.Я. Чевганова. – К.: Лібра, 2003. – 336 с.
28. Осецький В.Л. Інвестиційно-інноваційна стратегія економічних перетворень / В.Л. Осецький // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка . – К., 2002. – Вип. 4 (15). – С. 11–13.
29. Осецький В.Л. Соціальний ресурс у стратегії інноваційного економічного зростання / В.Л. Осецький // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – К., 2006. – №1 (34). – С. 151 – 155.
30. Пасічник В.Г., Акіліна О.В. Організація виробництва. Навчально-методичний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 248 с.
31. Петрович Й.М., Захарчин Г.М. Організація виробництва : підручник. – Львів: «Магнолія плюс», 2005. – 400 с.
32. Петрович Й.М., Кіт А.Ф., Кулішов В.В. та ін.. Економіка підприємства: підручник / за загальною редакцією Й.М. Петровича – Львів: «Магнолія плюс», видавець В.М. Піча – 2004.-680 с.
33. Протопова В.О. , Полонський А.Н. Економіка підприємства: Навч. посіб. – К.: ЦУП, 2003 – 220 с.
34. Сідун В.А., Пономарьова Ю.В., Економіка підприємства: навч. посіб. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 436с.
35. Чухно А.А. Актуальні проблеми стратегії економічного та соціального розвитку на сучасному етапі / А. А. Чухно // Економіка України. – 2004. – №4. – С. 65 – 71.